

наділений правом проведення контролю за телефонними розмовами, та громадський контроль за їх діяльністю.

Список бібліографічних посилань

1. Глушков В. О., Білічак О. А. Гарантії дотримання конституційних прав особи у провадженні негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми держави та права*. 2013. Вип. 67. С. 65–75.

2. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на обмеження окремих конституційних прав громадян під час здійснення оперативно-розшукової діяльності на стадіях дізнання і досудового слідства : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 № 2 : ред. від 04.06.2010 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08> (дата звернення: 27.10.2019).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : ред. від 18.10.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 27.10.2019).

4. Про інформацію : закон України від 02.10.1992 № 2657-XII : ред. від 16.07.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2657-12> (дата звернення: 27.10.2019).

Одержано 29.10.2019

УДК 343.9(477)

Олександр Маркович БАНДУРКА

*доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
президент Кримінологічної асоціації України*

ПРОТИДІЯ КРИМІНАЛІЗМУ

Реалізована в Україні непряма стратегія протидії злочинності не призвела й не призводить зараз до підвищення або ж до відповідного забезпечення належного рівня безпеки населення. Це пов'язано з тим, що у широких верств населення погіршуються житлові умови й харчування; молодь не отримує необхідної освіти та професійної підготовки, більше того, відродилася соціальна проблема безпритульних дітей; спостерігаються безробіття й погіршення пенсійного забезпечення; у сферу дозвілля почав інтенсивно вторгатися кримінальний бізнес, що експлуатує людські

вади; істотно знизився рівень соціальної реабілітації осіб, звільнених з пенітенціарних установ; у занепаді перебуває робота щодо залучення громадськості до боротьби зі злочинністю. Усе це явно не сприяє якісному контролю над такою патологією, як злочинність, і здійсненню ефективної боротьби з нею. Тому потрібна активізація загальнодержавних заходів із протидії злочинності, адже її масштаби й темпи поширення призвели до того, що проблема набула державного характеру, оскільки стала загрозою засадам суспільства та нації. Економічні заходи покликані допомагати в процесі протидії злочинності. Суть у тому, що вони повинні спрямовуватися державою на розвиток економіки. Це в підсумку має створювати передумови для належного розвитку всіх сфер суспільного життя, що заважають ставанню людей на кримінальний шлях, пов'язаний із бізнесом, а також заважати розвитку в суспільстві такої соціальної патології, як злочин.

Вважається, що підвищення рівня життя населення, забезпечення його зайнятості, належні побутові умови й можливість нормально харчуватися можуть певним чином перешкоджати злочинності. У радянський період цей бік життя суспільства мав збитковий характер, тому реформи мали підтримку населення країни. Однак кардинальні перетворення в економіці змінили ситуацію лише для незначної частини населення країни, й одночасно виникла суперечність, обумовлена майновою нерівністю.

Не можна не сказати і про те, що не було досягнуто важливих успіхів в економіці, оскільки не відбулося оновлення основних засобів виробництва. Більше того, багато підприємств припинили своє існування, а аграрний сектор перебуває у стані глибокої кризи. Інтенсивно експлуатуються лише природні ресурси країни. Тому цілком закономірно, що економічні заходи, покликані опосередковано протидіяти злочинності, не дають відповідного результату.

Слід згадати, що побічний кримінальний результат почали давати економічні заходи з розвитку підприємств, які виробляють алкогольну продукцію. Відмова від державної монополії в цій сфері породила незаконне підприємництво, що випускає на ринок неякісний, а часом навіть небезпечний для життя алкоголь. Парадокс полягає в тому, що боротьба з алкоголізмом і пияцтвом у 80-ті роки минулого століття спричинила зростання самогеноваріння, а зняття обмежень на споживання спиртного й інтенсивне його виробництво в недержавному секторі призвели до ще масовішої алкоголізації населення. За рівнем споживання алкоголю Україна регулярно потрапляє до першої трійки країн, де він є найвищим. Так, за офіційними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я,

кількість споживання алкогольних напоїв на рік в Україні збільшилась із 3 літрів (спирту на одну людину) до 8–9 літрів, починаючи з 2006 року [1]. При цьому за результатами 2017 року Україна посіла друге місце в рейтингу найбільш питущих країн Європи [2]. Це сприяє поширенню злочинності, адже зараз знято моральні заборони, і людина, зіткнувшись із різними негативними проблемами, стала більш вільною у виборі способів їх вирішення. Тим більше, що їй зараз більшою мірою стали доступні як алкоголь, так і зброя.

Слід підкреслити, що в Україні стрімко розвивається кримінальне підприємництво. Ця діяльність має суто національний характер, оскільки весь виробничий ланцюжок може здійснюватися на єдиному, не розділеному кордонами просторі. Однак це не виключає міжнародну кооперацію в цій сфері, яка передбачає контрабандну доставку заборонених товарів в Україну та їх поширення. У результаті за роки економічних перетворень не було створено перешкод для незаконного бізнесу. Більш того, впровадження ринкових відносин сприяло його становленню та розвитку.

Проведений нами контент-аналіз дає можливість навести перелік економічних заходів, які могли б опосередковано протидіяти такому системному явищу, як злочинний бізнес:

- посилення соціальної орієнтації економіки, стимулювання ділової активності людей та їх зацікавленості в результатах праці, розвиток виробництва на основі сучасних технологій, продумана структурна й інвестиційна стратегія, зміцнення національної валюти та всієї фінансової системи, зменшення сили дії таких явищ, як бідність і безробіття;

- підтримання пропорцій у формі таких співвідношень, як доходи найбагатших і найбідніших, за яких виключаються антогонізація соціальної структури за рахунок значного збільшення частки населення, що живе за межею бідності, та його люмпенізація;

- нейтралізація криміногенних наслідків функціонування економічної сфери на макрорівні (оздоровлення економіки країни в цілому, економічний захист найменш забезпечених верств населення за допомогою введення науково обґрунтованого рівня прожиткового мінімуму) та мікрорівні (пільги й допомога конкретним особам, які перебувають у критичній ситуації);

- підвищення рівня життя найбіднішого населення, скорочення розриву між найбільш і найменш забезпеченими верствами;

- розвиток виробництва на основі сучасних технологій, справедливий перерозподіл власності, зниження інфляції, вдосконалення розподільчих відносин;

- стабілізація економіки, зменшення ступеня диференціації населення за рівнем доходів, забезпечення прожиткового мінімуму для незабезпечених верств населення;
- забезпечення пріоритету легальної економічної діяльності;
- економічне стимулювання добровільної відмови від злочинної економічної діяльності;
- компенсація збитків жертвам злочинів.

Оцінюючи цей перелік загальнодержавних заходів, слід зазначити, що правоохоронні органи, безперечно, можуть виявляти фактори, які допомагають розвитку кримінального бізнесу, однак лише вибірково, обмежено та час від часу. Що ж стосується окреслених заходів, то їх особливість полягає в тому, що вони виходять за межі кримінологічної діяльності. Будучи складовою частиною суспільної практики взагалі, вони лише за наслідками взаємодіють із системою контролю за злочинністю. На нашу думку, вирішення завдання профілактичного впливу на динаміку, структуру та причини злочинності в цілому вимагає комплексного підходу. Тому цілком закономірним кроком на рубежі тисячоліть будуть заходи, спрямовані на створення Координаційного комітету з боротьби зі злочинністю як спеціального координуючого центру в цій сфері, який матиме повноваження вирішувати у сфері протидії злочинності всі ієрархічно пов'язані між собою проблеми, тобто реалізовувати заходи і соціальної, і власне кримінологічної профілактики [3].

Вважаємо за доцільне висловити особливу точку зору на концепцію загальнодержавних заходів протидії злочинності. Її специфіка полягає в тому, що існують дві взаємопов'язані між собою проблеми: з одного боку – злочинність, а з іншого – протидія їй. Безумовно, вони утворюють системне явище, вплив на яке має бути відповідним. Тому загальнодержавні заходи можуть результативно впливати на зниження криміногенних ризиків заходів, здійснюваних органами кримінальної юстиції. У цьому плані доречно нагадати прописну істину, що в кожному конкретному випадку необхідно визначати межі можливого та допустимого використання того чи іншого засобу запобігання, а також переваги застосування того чи іншого засобу в цей час і в цьому місці [4].

Ідеологічні заходи покликані допомагати на протидії злочинності. Коли йдеться про ідеологію, то маються на увазі різні ідеї та погляди політичного, правового, філософського, морального, релігійного й естетичного характеру. Зазвичай вони виражають інтереси соціальних груп або класів, зокрема політичних партій, які представляють ці класи [5, с. 485]. До заходів, що можуть чинити

відповідний вплив на протидію злочинності як соціально-правове явище, відносять і заходи ідеологічного характеру. У сучасних умовах вони можуть формувати у членів суспільства морально-етичну свідомість на базі загальнолюдських цінностей, обмежувати негативний вплив на поведінку людей стандартів масової культури за допомогою її диференційованого споживання, виправляти моральні деформації в осіб з відхиленнями поведінки за допомогою індивідуально-виховної роботи.

Однак не все так просто. Принциповий момент полягає в тому, що в суспільстві можуть панувати або певна ідеологія, що позитивно впливає на його розвиток, або ідеологічний плюралізм, однак суперечності між ідеологіями різних класів і соціальних груп не тягнуть за собою антагоністичних суперечок. Для сучасного українського суспільства транзитного типу є характерною якраз ситуація ідеологічної багатоманітності. Через це спостерігається їх протиборотство між собою. Різні ідеології проявляють прагнення конкурувати, а часом і пригнічувати одна одну. Безперечно, в сучасних умовах в Україні ідеологія лібералізму в її соціально-детерміністському варіанті прагне домінувати над лівим політичним спектром суспільства. Однак обидві ідеології негативно ставляться до злочинності, обстоюючи ідеї боротьби з нею. Разом із тим форми цієї боротьби у представників зазначених ідеологій відрізняються певною специфікою. Якщо представники лівих ідей висловлюють непримиренне ставлення до криміналізму як такого, то представники ліберального напрямку допускають диференційований підхід до протидії злочинності. Тут мається на увазі модель декриміналізації деяких видів злочинів. З урахуванням цього у структурі державної влади завжди існує дилема вибору й визначення спрямованості державної політики у сфері протидії злочинності. У зв'язку з цим ідеологічні заходи виконують неоднозначну роль у протидії злочинності, оскільки дуже важко прогнозувати, наприклад, наслідки, які можуть настати внаслідок ліберального підходу до цієї проблеми.

Домінування на державному рівні тієї чи іншої ідеології, наприклад, такої, що передбачає лібералізацію ставлення до злочинця певного типу, опосередковано впливає на всі інші заходи загально-соціального та спеціального характерів, які здійснюються державою щодо протидії такій соціальній патології, як злочинність. Зокрема, рішення легально продавати наркотичні засоби в аптеках створює передумови для більш результативного контролю за ринком збуту наркотиків, дає можливість виявляти, враховувати й надавати медичну допомогу споживачам зазначених речовин. Перш

за все це може допомогти підвищити ефективність боротьби з наркоманією. Однак тут можуть виникати і проблеми іншого характеру, оскільки можна прогнозувати значне збільшення кількості осіб, які, почавши з уживання легких наркотиків, можуть перейти до важких. У свою чергу, це може призвести до стимулювання наркобізнесу. На наше глибоке переконання, користь від заборони легально вживати наркотичні засоби не піддається жодному сумніву, оскільки загравання з таким явищем, як наркоманія, може завдати шкоди добробуту та безпеці людей.

Важливим є поєднання кримінально-правового впливу на наркозлочинність із заходами, спрямованими на антинаркотичну пропаганду та профілактику наркоманії. Виховні заходи допомагають не допустити або подолати негативні стереотипи поведінки, а також сформувати в людини лінію поведінки на основі таких позитивних етичних категорій, як совість, порядність, почуття обов'язку, адже ці моральні якості детермінують правослухняність і повагу до закону. Важливе значення для протидії злочинності мають підтримка розвитку освіти та культури в суспільстві, збереження й розвиток духовно-моральної спадщини, оскільки існує чітка залежність між освітнім і культурним рівнем людей, їх вихованістю та ризиком учинення злочинів. Деякі кримінологи часом говорять не про виховні, а про психологічні заходи протидії злочинності [6]. Однак їх зміст останніх розкривають з посиланням на термін «виховання», яке має забезпечити в суспільстві формування уявлень і почуттів, що можуть відіграти антикриміногенну роль. Так, науковці вказують на необхідність виховання в людини солідарності з кримінально-правовими заборонами, профілактичної активності та довіри до правоохоронних органів. Важливе значення, на їхню думку, може мати інформування про способи зниження кримінальної активності та про негативні наслідки порушення кримінально-правових заборон.

Ми переконані, що в сучасних умовах виникла потреба розробити нові підходи до проблеми протидії злочинності, коли до вирішальних засобів кримінологічного впливу повинні належати правосвідомість і некаральний вплив. Так, правова свідомість є тим видом психічного відображення навколишньої дійсності, який передбачає певне, а саме правове, оформлення суспільних відносин цієї дійсності. Ця проблема – предмет самостійного дослідження. Ми лише вважаємо за необхідне зазначити, що людина як соціальна істота повинна відчувати на собі відповідний виховний вплив. При цьому належне моральне виховання неминуче пов'язується з антикримінальним вихованням.

Важливим аспектом цих заходів є виховання підростаючого покоління, коли у школі, навчальних закладах, а згодом і у цілому в суспільстві громадянам прищеплюються навички поведінки, покликані забезпечувати реалізацію правослужняної лінії дій, а також інші позитивні прояви в різних сферах життя. Ці питання слід розглядати в єдиному контексті з формуванням орієнтації на здоровий спосіб життя. Тому в межах шкільного навчання повинні реалізовуватися спеціальні програми навчальних дисциплін профілактичного спрямування. Інший виховний вплив на школярів має здійснюватися в межах позакласної роботи. Важливе значення має також наукове забезпечення цього напрямку, що створює передумови для ефективної організації заходів профілактики.

Не можна не визнати, що в сучасних умовах культивується антивиховання, коли криміналізму надається статус особливої субкультури. Через це відповідні моделі та стереотипи поведінки стають обов'язковим атрибутом зустрічей, вечірок, дискотек і концертів модних музичних груп. Небезпечним є також те, що до процесу антивиховання почали підключатися засоби масової інформації, де з'являються матеріали, що в прямій або непрякій формі пропагують кримінальні форми поведінки. Наприклад, публікації та виступи на користь повної або часткової легалізації наркотиків [7]. Непрямий вплив на населення проявляється в тому, що на регіональному рівні у свідомість людей повсюдно впроваджується гасло про право на самовираження, захист власної позиції в будь-який спосіб.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що в Україні умови транзитного періоду чинили певний вплив на процес організації та здійснення відповідного кола заходів, що утворюють систему протидії злочинності, де дестабілізація економіки та проблема адаптації ринкових відносин послабили дію загальнодержавних превентивних заходів, а також потурали розвитку кримінального підприємництва й занепаду правової свідомості людей. Ідеологічне різноманіття зумовило пропагування ліберального підходу до протиправної поведінки, що не має однозначної оцінки стосовно протидії. Виховні заходи антикримінальної спрямованості зіткнулися з антивихованням у цій сфері, особливо в молодіжному мікросередовищі. Це вимагає оптимізації загальнодержавних заходів соціальної профілактики, адже в цьому випадку більш ефективно здійснюватимуться і заходи, що безпосередньо впливають на злочинність.

Список бібліографічних посилань

1. Ежегодное потребление алкоголя, литры чистого спирта на человека, население возрастом 15+ лет // Европейский портал

информации здравоохранения : офиц. вебпортал / Европейское региональное бюро Всемирной организации здравоохранения. URL: https://gateway.euro.who.int/ru/indicators/hfa_426-3050-pure-alcohol-consumption-litres-per-capita-age-15plus/ (дата звернення: 15.11.2019).

2. Україна вийшла на друге місце в рейтингу найбільш п'ющих країн // Business UA. 23.03.2018. URL: <http://businessua.com/suspilstvo/43068ukraina-viishla-na-druge-misce-v-reitingu-naibilsh-pyusizh-krain.html#> (дата звернення: 15.11.2019).

3. Блажівський Є. Координаційна діяльність органів прокуратури України у сфері протидії злочинності та корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 5–9.

4. Гладкова Є. О. Забезпечення прав і свобод особи при здійсненні запобіжного впливу // Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 26 верес. 2014 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. С. 166–169.

5. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.

6. Веприцкий Р. С. Общий анализ методов и способов противодействия организованной преступности. *Legea și Viața*. 2015. № 6 (282). С. 23–26.

7. Лебідь Н. Марихуана з салом: чи легалізують в Україні легкі наркотики? // 24 канал : сайт. 15.11.2016. URL: https://24tv.ua/marihuana_z_salom_chi_legalizuyut_v_ukrayini_legki_narkotiki_n748992 (дата звернення: 29.11.2019).

Одержано 29.11.2019